

Залознова Ю.С.,

д.е.н. Інституту економіки промисловості НАН України

Панькова О.В.,

к.с.н., доцент Інституту економіки промисловості НАН України,

м. Київ

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ЗМІН УКРАЇНИ В КООРДИНАТАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Авторами статті систематизовано результати соціологічних досліджень українських і зарубіжних фахівців щодо виявлення ціннісних пріоритетів населення європейських країн і України. Відстежено ментальні риси українців і характер відповідності їх ціннісних настанов провідним європейським постматеріалістичним (емансипаційним) цінностям. Розкривається сутність соціокультурного підґрунтя переходу українського суспільства на новий рівень саморозвитку. Запропоновано соціокультурні параметри, які доцільно застосовувати в практиці соціального управління для здійснення успішних модернізаційних перетворень

Ключові слова: ціннісні пріоритети, українська ментальність, модернізація, соціокультурні параметри, соціальне управління, глобальні виклики

Актуальність теми дослідження. Вплив національних та глобальних викликів на людину і суспільну систему обумовлюють комплексний пошук шляхів їх пом'якшення та надання гідних відповідей через удосконалення системи соціального управління. Визначення та виявлення вихідних джерел дисбалансу природи і людини, відторгнення людини від самої себе, від своєї духовної природи потребують пошуку та пізнання причин виникнення ризиків та небезпек для існування людства, а також збереження життєздатності, сталості та збалансованості та інтегрованості системи людина-суспільство-глобальна система-природа. Цей пошук призвів до необхідності пізнання та культивування системи глобальних цінностей людства. Так, глобальна мережа «Global Values» [1] визначає десять компонентів системи глобальних цінностей – життя, єдність, спільнота, свобода, взаємні зв'язки, сталість, творчість, розширення прав і можливостей, вибір та цілісність буття. До цього переліку доцільно додати сенс існування людини і людства в цілому. Ці проголошені цінності не викликають жодних заперечень, але інтеріоризація їх людиною і втілення в життя – гальмується, зазнає багатьох перешкод у процесі реалізації. Виникає протиріччя та непорозуміння супротиву людей та систем управління до сприйняття та реалізації цих цінностей, до їх трансформації в національних системах, до врахування ментальних особливостей та посилення їх дії при виборі умов та можливостей здійснення життєвих стратегій.

Постановка проблеми. Такий стан обумовлює поглиблення з'ясування причинно-наслідкових взаємозв'язків залежності та взаємовпливу системи цінностей людства та нації на варіанти надання глобальних та національних викликів. Цінності людини є запорукою та фундаментом її власного існування та розвитку країни. Наукові дослідження підтверджують, що сучасний економічний розвиток зумовлює зміни у ціннісних системах тих чи інших суспільств, а економічне зростання призводить до піднесення демократичних інститутів. Так, емпіричні дані опитувань Всесвітнього дослідження цінностей (WVS) у 52 країнах світу свідчать, що зростання екзистенціальної безпеки соціальних агентів (на економічній основі) обумовлює зміни в їх цінні-

сних орієнтаціях: від традиційних до секулярно-раціоналістичних. У розвинених країнах світу цінності самовираження, самореалізації корелюють з ефективністю інститутів демократії і витісняють цінності виживання при тому, що в інших країнах світу цінності виживання актуалізуються ще більшою мірою [2]. Економічне зростання у фундаментальній структурі суспільного розвитку підпорядковано інтересам людини, але в актуальній структурі сучасної кризової динаміки воно підпорядковане фінансово-економічним цілям. Такий курс є здобутком і стратегічним орієнтиром західної моделі цивілізаційного розвитку людства і вибір такого шляху є правом кожної країни. А проблема визначення та реалізації системи цінностей, яка обумовлює стимулювання розвитку людини, сім'ї, суспільства, країни на сьогодні багато в чому визначатиме можливості і механізми модернізаційних змін і їх спрямованість на надання відповідей глобальним і національним викликам.

Мета статті. Визначити ціннісні пріоритети населення України для їх врахування в практиці соціального управління для надання відповідей на національні та глобальні виклики сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Теоретико-методологічні напрацювання зарубіжних та вітчизняних вчених визначає основоположні засади модернізаційних процесів в контексті зміни систем цінностей та їх впливу на управлінські стратегії. В роботах О.Балакіревої, Р. Левіна, А. Ноура досліджуються панівні ціннісні орієнтації сучасного українського суспільства у сферах освіти і праці як підґрунтя нагромадження і відтворення людського капіталу – необхідної умови для реалізації перспектив сталого, справедливого, демократичного соціально-економічного розвитку [3]. Вітчизняні науковці зробили спробу оцінити нинішню систему цінностей – якою мірою вона відповідає перспективам:

а) сталості розвитку (якщо вона орієнтуватиметься на ідеологію надмірного споживання, тоді апіорі сталість і справедливість заперечуватиме);

б) забезпечення конкурентоспроможності (якщо цінності не стимулюватимуть нагромадження людського капіталу, тоді не створюватиметься необхідна умова конкурентоспроможності – розвиток економіки знань);

в) влаштування демократії (якщо ціннісні орієнтації не сприятимуть бажанню і вмінню вимагати від влади дотримання людських прав і свобод, тоді нинішня «недемократія» разом із «корпоративною державою» консервуватимуться й надалі). У результаті виконаних науковцями досліджень було встановлено, що в Україні через покращення і певну стабілізацію соціально-економічного становища збільшується кількість прибічників мотивації на досягнення успіху, відбувається стабільне зрушення в бік орієнтацій на ініціативну поведінку. Зростає кількість населення, яке поділяє цінності ініціативності (виділятися серед інших, робити кар'єру і бути яскравою особистістю видається привабливішим, ніж установка «бути як усі»), і, навпаки, зменшується питома вага тих, хто дотримується традиційних установок «зрівнялівки» (жити «як усі» краще, ніж виділятися серед інших). Разом з тим погіршення економічної ситуації формує захисний тип економічної поведінки, орієнтований на збереження робочого місця (навіть мало оплачуваного), знижує запит на комфортні умови праці, можливість проявляти ініціативу, мати суспільно значиму роботу. І ця складова ціннісних орієнтацій суперечить потребам активізації інноваційного потенціалу робочої сили. У ціннісному вимірі така базова цінність, як робота, для економічно активного населення України є дуже важливою, а соціально-трудовий та матеріальний статуси формують ціннісні настанови щодо поведінки населення на ринку праці. Проте з початком кризи економічні орієнтації на ринку праці показали тенденцію до зниження ініціативності та зрос-

тання стратегії очікування. Фахівці фіксують, що серед працюючого населення України домінує інструментальний тип трудової мотивації, зокрема комплекс мотивів вибору робочого місця, де визначальними є такі чинники, як висока оплата праці, нешкідливі умови праці, відсутність суттєвого ризику для здоров'я, комфортний морально-психологічний клімат. Проте такий стан характерний для індустріально-ринкового типу економіки, де наймана праця базується на купівлі-продажу робочої сили за її вартістю, що визначається еквівалентом вартості матеріальних, соціальних і духовних благ, необхідних для нормального відтворення робочої сили. А в умовах формування інформаційно-мережевої економіки еквівалентність відносин між роботодавцем і робітником розмивається. Суб'єкти виступають уже більшою мірою як продавці та покупці послуг, а не робочої сили. Високоосвічені кваліфіковані фахівці, менеджери, видатні актори, футболісти одержують за свою найману працю кошти, розмір яких не регулюється вартістю робочої сили.

Соціологічні дослідження щодо професійної самореалізації українських громадян свідчать, що вони не дуже амбітні, відсутнє особливе бажання «горіти» на роботі. Вимоги українських громадян до умов праці й роботи зводяться до того, що робота має бути «добре оплачуваною» (74,9% опитаних), «з хорошими умовами праці» (45,6%), щоб був «хороший колектив» і комфортне соціальне мікросередовище за місцем роботи [4]. Такі вимоги, як престижність, інтенсивність, перспективність трудової діяльності, стали другорядними, проте саме вони втілюють сучасні вимоги конкурентоспроможності. Це свідчить про те, що людські ресурси і робоча сила в Україні відповідають індустріально-ринковому типу економіки і незначною мірою зорієнтована на вимоги переходу до інформаційно-мережевого типу економіки. Але значну роль у цих процесах відіграє ментальність населення. Так, українські науковці А. Єрмолаєв, А. Левцун, С. Денисенко, Є. Головаха в монографії «Украинский характер (характерные социально-психологические особенности населения Украины)» [5] звертають увагу на те, що українці готові на вертикальну мобільність у сфері праці, вони здатні до кар'єрного зростання, проте зростання особливого роду. Такий тип кар'єризму характеризується високою адаптивною здатністю, тобто здатністю «вбудовуватися» в існуючу систему, знаходити в ній свою нішу, пристосовуватися і виконувати не стільки лідерські, скільки виконавчі функції. «Адаптаційний кар'єризм» пов'язаний із консервативним типом мислення, яке мало орієнтоване на новаторство, пошук нових шляхів вирішення проблеми, креативні розробки і стратегування. Подібний вид кар'єризму є стримуючим чинником розвитку держави на сучасному етапі та є антимодернізаційним за своїм змістом. Також несприятливим для модернізаційного руху фактором є низька орієнтація населення на саморозвиток і самореалізацію. За більш ніж 20 років незалежності домінанта елементарного виживання «з надією на державу, в якій уже розчарувалися», змінилася домінантою потреби в роботі, і це є дуже важливим показником. Те, що за ці роки більшість людей перестали відчувати гострий дефіцит предметів першої необхідності та перейшли від стратегії фізичного виживання до стратегії самостійного розв'язання соціальних і економічних проблем, становить основу надії на соціальні зміни [5, с.17-23].

Свідомість українців щодо провідних цінностей, які визнаються і втілюються в життя зорієнтована на посилення індивідуалізованих начал – майже 80% населення країни вважають, що принципи колективізму, цінності радянських часів вже не діють в українському суспільстві. За нестабільних умов традиційні соціальні інститути значною мірою витрачають свій регулюючий вплив, втрачається значущість цінностей, що були актуальними ще вчора. Це означає, що значно втрачається стабілізація

суспільства як керований процес. І в такій ситуації на передній план виходить позиція самої людини. Її доля багато в чому залежить від її особистісних зусиль, здатності адаптуватися до ситуацій невизначеності та переформатовувати у власній свідомості стару систему соціальних цінностей на нову.

Сутність змін полягає не тільки і не стільки в тому, що люди змінюють свої погляди, преференції, оцінки, відображають у своїй особистісній картині світу об'єктивні перетворення, що відбуваються в суспільстві. Метою коригування особистісної картини світу є підтримання її внутрішньої упорядкованості, збереження врівноваженості, здатність контролювати особисте життя на основі узгодженої картини світу. І узгоджена картина світу неможлива без зорієнтованості людини, соціальних груп, спільнот на необхідність змін у свідомості, без нових орієнтирів, без нових ціннісних пріоритетів, що формуються у свідомості та реалізуються в соціальних практиках і поведінці. Адже різні соціальні групи населення перебувають на різних етапах внутрішньої соціально-психологічної трансформації. І найвагомішим у стабілізацію суспільства є внесок тих, хто перебуває на етапі пошуку ефективної стратегії особистісної поведінки. Як зазначають вітчизняні соціологи, у суспільстві невпинно зростає частка населення, яка вступає в активне життя, не перебудовуючи, а будуючи нові уявлення про реальний світ. Це люди самі по собі виступають стабілізуючим психологічним чинником, бо порівнюють не теперішнє з минулим, а лише бажане з майбутнім [6; 7, с. 57].

Багато в чому інтеріоризація цінностей індивідуалізму, підприємництва, збагачення – новітніх ціннісних засад життєдіяльності, стають необхідністю, передумовою для збільшення власної ресурсоємності і людини, і спільноти, і суспільства в цілому. Неприйняття більшістю населення країни нової системи цінностей при руйнації старої значно ускладнює адаптаційні процеси, знецінює ресурси, які гальмують процес їх накопичення та реалізації. Образ бажаного життя і способи його реалізації розкривають життєві орієнтації населення у глобальному просторі. На питання моніторингу: «Якщо виходити з Ваших власних бажань, уявлень про життя, то як би Ви хотіли жити?» більшість респондентів – 46,2%, висловили зорієнтованість на зразок способу життя, прийнятого в сучасних цивілізованих країнах, готових вибудовувати життя на власний розсуд – 15,7%. Привертає увагу те, що зорієнтованість на позицію «Жити не гірше за більшість наших людей» більш ніж удвічі переважає порівняно з позицією «Жити краще за більшість наших людей» (9,6%), що свідчить про значну розповсюдженість філософії бідності в країні, диференціацію в житті різних соціальних груп. Тому бажання майже половини населення України жити за зразком сучасних цивілізованих країн формує настанову на реалізацію такого бажання. А його здійснення багато в чому залежатиме від орієнтацій громадян на втілення в життя постматеріалістичних (емансипаційних) цінностей, які формують соціокультурне підґрунтя переходу суспільства на новий рівень саморозвитку. Також необхідно враховувати те, що бажання жити за зразком сучасних цивілізованих країн потребує відповідної сформованості соціально-економічного і суспільно-політичного простору в країні.

Висновки. На сьогодні в Україні перехід суспільства на якісно новий рівень соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку не фіксується. Ціннісні пріоритети населення України переважно відповідають індустріально-ринковому типу економіки, де наймана праця базується на купівлі-продажу робочої сили за її вартістю, що визначається еквівалентом вартості матеріальних, соціальних і духовних благ, необхідних для нормального відтворення робочої сили. Вимоги інформаційно-мережевої економіки – зовсім інші, вони потребують розвиненості і поширеності

секулярно-раціоналістичних ціннісних настанов, які в українському суспільстві лише починають проростати. Це значно знижує шанси і людини, і країни надати гідні відповіді на глобальні і національні виклики. В системі соціального управління при прийнятті управлінських рішень необхідно враховувати ментальні особливості українців, будувати стратегії розвитку на засадах солідарності, консолідованості, зміцнення довіри між ключовими суб'єктами суспільної взаємодії. Результати проведених досліджень доводять, що важливою стороною оцінки можливості країни відповісти на виклики часу і здійснити реформи, що відповідатимуть ефективному соціо-економічному розвитку України, є оцінка соціокультурної складової модернізації на сучасному етапі, яка базується на врахуванні ціннісних пріоритетів громадян, їх ментальних особливостей, на визначенні важливих цільових показників розвитку усіх сфер життєдіяльності українського суспільства. Соціокультурні параметри модернізаційних змін стають провідними в розбудові конкурентоспроможної економіки. До них ми пропонуємо віднести: культурні універсалії, цінності та норми, ментальні особливості, життєві стратегії, ідентифікаційні типи, політичну активність, підприємницькі орієнтації (домагання), людський та інноваційний потенціал, особливості соціальних відносин, соціальний капітал, рівень довіри, зорієнтованість на постматеріалістичні цінності, рівень згуртованості, толерантності, рівень розвиненості демократичності політичних інститутів. На індивідуальному рівні визначити ступінь соціально-психологічної адаптації до умов критичної нестабільності, механізми самозахисту та самозбереження, правосвідомість (дотримання норм), культурні параметри тощо. Україні як суб'єкту геополітичного процесу для надання гідних відповідей на глобальні виклики сучасності необхідно мати власну геополітичну місію, бути творцем глобальних змін, а не лише реагувати на них. Україна має ресурс і спроможна до цих перетворень. Досвід подолання національних викликів, що переживає країна, дає можливість усвідомити значущість духовно-культурного потенціалу, зробити правильний вибір цільових пріоритетів державного управління, віднайти гармонійні засоби досягнення соціальної справедливості у сполученні з економічною ефективністю, що, у свою чергу, розкриє потенційні можливості української нації до згуртованості, довіри, любові та відповідальності.

Список використаних джерел

1. Global Values website [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.globalvalues.org/values.htm>.
2. Inglehart R. Changing Mass Priorities. The Link between Modernization and Democracy / R. Inglehart, C. Welzel // Perspectives on Politics. – 2010. – Vol. 8. – No. 2. – P. 551–567.
3. Балакірева О., Левін Р., Ноур А. Цінності освіти і праці як передумова сталого розвитку українського суспільства / О. Балакірева, Р. Левін, А. Ноур // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.xlibx.com/4ekonomika/196928-1-sociologiya-udk-316752-37-331-balakir-va-kand-sociol-nauk-levin-kand-ped-nauk-nour-kand-ped-nauk-inst.php>.
4. Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / за ред. д-ра екон. наук В. Ворони, д-ра соц. наук М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2008. – 543 с.
5. Ермолаев А. Украинский характер (Характерные социально-психологические особенности населения Украины): аналитический доклад / А. Ермолаев, А. Левцун, С. Денисенко. – К.: Центр социальных исследований «София», 2011. – 64 с.
6. Панькова О. Діяльнісно-перетворювальний та адаптивно-регресивний потенціали українського суспільства за умов модернізаційних змін // Вектори змін українського суспільства / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2014. – С. 33–67.
7. Злобіна О. Суспільна криза і життєві стратегії особистості / О. Злобіна, В. Тихо-нович. – К.: Стилос, 2001. – 238 с.

8. Залознова Ю.С. Соціоекономічний розвиток України в контексті глобальних і національних викликів: монографія / Ю.С. Залознова; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2014. – 336 с.

Summary. The authors systematized the results of sociological researches of Ukrainian and foreign scientists and revealed the value priorities of the population of European countries and Ukraine. Identified mental traits of Ukrainians and character matching their values the leading European post-materialist values. Revealed the sociocultural foundations of Ukrainian society to a new level of self-development. Suggested socio-cultural parameters which can be used in the practice of social management for the successful implementation of the modernization reforms.

Key words: value priorities, the Ukrainian mentality, modernization, socio-cultural settings, social management, global challenges.

УДК 338.432

Мельник О.І.,

асистент кафедри економіки підприємства та управління персоналом
Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича,
м. Чернівці

ЕЛЕМЕНТИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Розглянуто сутність та відмінності між такими категоріями як конкурентоспроможність, потенціал суб'єкта господарювання, конкурентний потенціал, конкурентні переваги та конкурентна позиція. Обґрунтовано особливості конкуренції між вітчизняними сільськогосподарськими виробниками сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, аграрний сектор, сільськогосподарське підприємство, господарства населення.

Постановка проблеми. Конкуренція є найбільш дієвим механізмом регулювання ринкових процесів, яка забезпечує економічну свободу суб'єктів господарювання та стимулює їх до підвищення своєї конкурентоспроможності. Від рівня конкурентоспроможності продукції, підприємства, регіону, сектора, країни залежить розвиток та ріст економіки, активізація інноваційного процесу, рівень життя населення, значимість країни на світових ринках, рівень її економічної безпеки, що й визначає актуальність даної теми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науково-теоретичні аспекти конкуренції були започатковані та узагальнені у наукових працях А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. Робінсона, Е. Чемберлена, А. Маршалла, Й. Шумпетера, Ф. Хайека, К. Макконела, С. Брю, М. Портера, Р. Фатхутдінова, Г. Азоева, Ф. Зав'ялова, А. Юданова та ін.

Серед вітчизняних вчених, які досліджували проблеми конкуренції та конкурентоспроможності слід виділити Я. Базилюка, М. Маліка, Н. Мазура, А. Мокія, Н. Тарнавську, П. Саблука, С. Мочерного, І. Піддубного, І. Яціва.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є визначення сутності поняття конкуренції та конкурентоспроможності як базових економічних дефініцій.

Виклад основного матеріалу. Виробники сільськогосподарської продукції прагнуть у найбільш повній мірі задовільняти смаки та уподобання споживачів. Для цього їм потрібно увесь час формувати нові чи розвивати вже існуючі конкурентні переваги шляхом застосуванню інтенсивних методів виробництва, поліпшенню